

Adam Fałowski
Kraków

Rutenizmy w *Nomenklatorze* Eliasz Kopijewskiego z 1700 roku

Wydany w Amsterdamie w roku 1700 przez Eliasz Kopijewskiego łacińsko-rosyjsko-holenderski i łacińsko-rosyjsko-niemiecki leksykon zwany *Nomenklatorem* (dalej: NOM) jest dobrze znany od dawna badaczom dziejów leksykografii rosyjskiej. Wszakże nigdy jego zawartość leksykalna nie stała się przedmiotem kompleksowych badań szczegółowych. Podobnie, niewielu specjalistów zajmujących się wymienioną problematyką zdawało sobie sprawę z faktu, że zachowały się dwa warianty amsterdamskiego leksykonu: łacińsko-rosyjsko-holenderski i łacińsko-rosyjsko-niemiecki. Jeszcze mniej historyków języka rosyjskiego może pochwalić się tym, że wie o istnieniu i miejscu przechowywania dwóch późniejszych wersji *Nomenklatora* z roku 1718 (1720) i 1732 wydanych w Sanktpetersburgu, w znacznym stopniu poprawionych i uzupełnionych w stosunku do pierwowzoru z 1700 roku (dalej: NL)¹.

Na obecność w *Nomenklatorze* amsterdamskim poza licznymi polonizmami², także rutenizmów wskazywano już wielokrotnie, a wiązało się to najczęściej z kwestią ustalenia narodowości jego autora – Eliasz Kopijewskiego (Илья Копиевский), którego jedni uznawali za Polaka, inni – za Białorusina³. Wszakże tego rodzaju zabiegi ograniczały się zwykle do wymienienia kilku, w najlepszym wypadku, kilkunastu leksemów o nierosyjskiej (a zatem, białoruskiej lub ukraińskiej proveniencji). Zaliczono do nich między innymi leksemy: *малець* (VI),

¹ Za pomoc w dotarciu do wszystkich czterech wersji *Nomenklatora* przechowywanych w Muzeum Książki Rosyjskiej Biblioteki Państwowej serdecznie dziękuję studentce filologii rosyjskiej UJ Kindze Roszkowskiej oraz prof. Margaricie Czernyszewej z Instytutu Języka Rosyjskiego im. W.W. Winogradowa RAN w Moskwie.

² A. Fałowski, *Polonizmy w Nomenklatorze E. Kopijewskiego z 1700 roku* (w druku).

³ Por. np. В. М. Марков, И. Э. Еселевич, *Замечания о двух разноязычных лексиконах первых лет XVIII века*, [в:] *Ученые записки Казанского государственного университета* 1957, т. 117, кн. 9, с. 137; М. Г. Булахов, *Восточнославянские языковеды. Библиографический словарь*, т. I, Минск 1976, с. 123; О. Е. Березина, *Два тематических лексикона начала XVIII в. (сравнительная характеристика)*, [в:] *Словари и словарное дело в России XVIII в.*, Ленинград 1980, с. 9.

мозокъ (VI), руда (VI), ступка (XXVI), бочерникъ (XXXV), швачка (XXXV), зимно (II), кермаш (III), ролья (XX), коваль (XXX), а также: рокъ (III), плюцо (VI), волкъ ‘choroba’ (VII), стень (XII), жывица (XVII), бураки (XVIII), ганьшъ (XVIII)⁴. Wskazano także na szereg cech graficzno-fonetycznych i fleksyjnych charakterystycznych dla języków ruskich (głównie białoruskiego), np. a) twarde [r]: ведрано (II), пузырь (II), кривошыи (VII), грыва (X), грибы (X); b) twarde [č] oraz [šč]: чыреи (VII), отчына (XXII), ключъ (XXIV), овечьи (XXVIII), товарищы (XLI), нищыи (XLVII); c) użycie dygrafu шч zamiast щ: лешчъ (XIII), шчука (XIII), рошча (XX); d) depalatalizacja wygłosowych spółgłosek wargowych: голубъ (XI); e) akanie: (часть) галавы зам. головы (VI), окаракъ зам. окорокъ (VIII), зала зам. зола (XXVI); f) redukcja samogłoski [o]: ступа (VI), пучки (XVII), плыгъ (XLII); g) końcówka *-i* loc.sg. rzeczowników rodzaju żeńskiego: при свещи (III), о поварни (XXVI), о конюшни (XXVIII); h) końcówka *-u* gen. i loc.sg. rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego: стена с кирпичу (XXIV), платъ ко стиранию поту (XXIX); o человеку (VI), сушь в оулюю (XII), o играню или игралицу (XLIII); g) skrócone formy przymiotników w nom.sg. rodzaju męskiego: кирпичны сараи (XXII), оружеины дворъ (XXII)⁵.

W ostatnim czasie rosyjska badaczka I.E. Kuzniecowa, wskazawszy trafnie na zależność *Nomenklatora* Kopijewskiego od Johanna Bibera, *Nomenclator selectissimas rerum appellationes tribus linguis, Latina, Germanica, Polonica explicatas indicans*, a zasadniczo części polskiej tego leksykonu autorstwa Piotra Artomiusza (Artomius) Krzesichleba (najdawniejsze wydanie – Toruń 1591 – dalej: NA) poddała w wątpliwość ruski rodowód niektórych słów, uznawanych dotąd za niekwestionowane białorutenizmy czy ukrainizmy. I. Kuzniecowa pisze o tym w ten sposób:

В русской части *Номенклатора* Копиевского широко используются языковые средства, которые исследователи характеризуют как белорусизмы (Марков, Еселевич 1957: 137), украинизмы, „слова живого народного языка” (Березина 1980: 17). Многие слова, приводимые как иллюстрации этой особенности „Номенклатора”, например, *мождерь, швачка, кермашъ, зимно, плюцо* оказываются транслитерацией польских слов из *Nomenclator selectissimas rerum appellationes... indicans*: (*Netrix*) *Szwaczka* – швачка; (*Encoeniae*) *Kiermasz Prażnik* – кермашъ торгъ; (*Frigus*) *Zimno* – студено, холодно, зимно; (*Pulmo*) *Plućá* – логкое плюцо. В связи с этим становится очевидным, что изучение русской части *Номенклатора* И. Копиевского требует нового подхода, учитывающего в максимальной степени его польский источник⁶.

⁴ В. М. Марков, И. Э. Еселевич, *Замечания...*, с. 137; О. Е. Березина, *Два...*, с. 17.

⁵ *Ibidem*, с. 138-139; с. 19-20.

⁶ И. Е. Кузнецова, *Об источнике „Номенклатора на русском, латинском и немецком языке” Ильи Копиевского*, [в:] *Индоевропейское языкознание и классическая филология*, XIII.

Mimo iż trudno nie przyznać sporej racji rosyjskiej badaczce, to jednak, jak się wydaje, mamy pewne podstawy ku temu, aby twierdzić, że rosyjska część u Kopyjewskiego nie jest mechaniczną przeróbką polskiej części Piotra Artomiusza, co świadczyłoby o tym, że twórca amsterdamskiego *Nomenklatora* bynajmniej nie naśladował ślepo i bezrefleksyjnie wzoru polskiego. Wręcz przeciwnie, istnieje wiele dowodów na to, że korzystał on z polskiego pierwowzoru z rozmysłem, świadomie dobierając odpowiedniki rosyjskie, wśród których znalazło się całkiem sporo rutenizmów, jakie w niemałej części też mają rodowód polski, ale przedostały się na grunt ruski znacznie wcześniej.

Zgodnie zatem z powyższym stwierdzeniem wypada w pierwszej kolejności wymienić tę grupę leksyki, która choć posiada korzenie polskie, albo poprzez polski jeszcze bardziej na zachód Europy skierowane, to znana była i stosowana szeroko w piśmiennictwie białoruskim i ukraińskim znacznie wcześniej niż rok 1700, o czym świadczą ponad wszelką wątpliwość dane słowników historycznych obu wymienionych języków (Bułyka, HSBM; SUM; Tymczenko). Oto lista tych leksymów:

аптека – apteka NOM (XXII); **аптекарь** – aptekarz NL (XXXIII); **базылишк**⁹ – bazyliżek *Basiliscus* NOM (XII); **балбѣръ** – balwierz NOM (VII), **барбѣръ** NL (VII); **банкетъ** – bankiet NL (VIII); **батъ** – bat (rodzaj łodzi) NOM (XLII); **бунты** – bunty, występowanie przeciwko władzy NOM (XLI); **бураки** – buraki NOM (XVIII); **буякъ** – bujak, byk NOM (X); **валь** – wał, nasyp NOM (XXII); **галунь** – (h)ałun, minerał NOM (XLIV); **ганьшъ** – anyż NOM (XVIII); **гетманъ** – hetman NOM (XXXIII; XLI); **горелка** – gorzałka, wódka NOM (IX); **горячесть** – gorącość NL (II); **грабство** hrabstwo NOM (V), **графство** NL (V); **графъ** – graf, hrabia NL (XXXIII); **грыфъ** – gryf NOM (XI); **грышпанъ** – grynszpan (niebieskozielony związek chemiczny używany niegdyś jako pigment do farb) NOM (XLIV); **десла** – dziaśła NOM (VI); **длячего** – dlaczego NL; **докторъ** – doktor NOM (VII); **дратва** – dratwa NOM (XXXV); **друкар**⁹ – drukarz NOM (XXX); **друкарня** – drukarnia NOM (XXII); **дріякава** – driakiew, lekarstwo przeciw truciznie, odtrutka NL (VII), **дрыяка** NOM (VII); **дыхавица** – dychawica, astma NOM (VII); **дыхавичный** – dychawiczny NOM (VII); **элита** – jelita, kiszki NOM (VI); **естьли** – jeśli NL; **же[л]въ** – żółw NOM (XII); **жидъ** Żyd NOM (XXIII); **свѣринецъ** – zwierzyniec NOM (X); **затмѣние (солнца)** – zaćmienie (słońca) NL (II); **зимно** – zimno NOM (II); **зимность** – zimność NL (II); **игольникъ** – igielnik, rzemieślnik wyrabiający igły NOM (XXXV); **имберъ** – imbir NOM (XIX), **инбѣръ** NL (XIX); **(вино) ишпанское** – (wino) hiszpańskie NOM (IX); **календаръ** – kalendarz NOM (XXX); **канцелярія** – kancelaria NOM (XXII);

Материалы чтений, посвященных памяти профессора Иосифа Моисеевича Тронского 22-24 июня 2009 г., отв. редакторы Н.А. Бондарко, Н. Н. Казанский, Санкт-Петербург 2009, с. 324.

капары – kapary NOM (XV), **капоры** NL (XV); **каплунъ** – kapłun (XV-XVIII w.), kapłon NOM (XI); **карбункулъ** – karbunkuł: dawna nazwa rubinu i granatu NOM (XLIV); **кардиналь** – kardynał NL (XXXI); **карель** – karzeł NOM (VI), **карль** NL (VI); **каре́та** – kareta NOM (XXI); **карчма** – karczma NOM (XXII); **катаръ** – katar NOM (VII); **кермашъ** – kiermasz NOM (III); **кноть** – knot NOM (XXV); **князтво** – księstwo NOM (V); **колонія** – kolonia NOM (XXII); **колька** – kolika, kolka, ostry ból w jamie brzusznej NOM (VII); **комета** – kometa NOM (II); **компасъ** – kompas NOM (XLII); **кораль** – koral NOM (XLIV); **костыря** – kostyra || kostera, kosternik NOM (XXXII); **крейда** – krejda (XVI), kreda NOM (V; XXX); **креть** – kret *Talpa* NOM (X); **крокодыль** – krokodyl NOM (X); **кроника** – kronika NOM (XXX), **хроникъ** NL (XXX); **кропило** – kropidło NOM (XXXI); **крохмаль** – krochmal NOM (XVI), **крухмаль** NL (XVI); **лагва** – łagiew NOM (IX); **лягва** NL (IX); **лилія** – lilia NOM (XVIII); **линія** – linia NOM (XXX); **литера** – litera NOM (XXX), **літеръ** NL (XXX); **личманъ** – liczman, żeton NOM (XXX); **лугъ** – ług (środek wybielający) (XXIX); **лѣкаръ** – lekarz NOM (VII; XXXIII); **лѣкарское (питіе)** – lekarski napój, mikstura NOM (IX); **лѣкарство** – lekarstwo NOM (VII); **маиранъ** – majeranek NOM (XVIII); **маистеръ** – majster, specjalista NOM (XXXIV); **(вино) малвазія** – (wino) małmazja NOM (IX); **маслянка** – maślanka NOM (VIII); **метла (на небеси)** – miotła, kometa NOM (II); **мождеръ** – moździerz NOM (XXVI); **музыкъ** – muzyk NOM (XXXIV); **муль** – muł *Mulus* NOM (X); **мушкѣтъ** – muszkiet NOM (XLI); **мыгдаль** – migdał NOM (XV); **невѣста** – niewiasta, kobieta NOM (VI); **оборучныи** – oburęczny NOM (VI); **окопъ** – okop NOM (XLI); **оливы** – oliwki NOM (XV); **опоньча** – opończa NOM (XXXIX); **павъ** – paw NOM (XI); **папуга** – papuga *Psittacum* NOM (XI); **пекаръ** – piekarz NOM (XXXV); **петрушка** – pietruszka NOM (XVIII); **плѣвы** – plewy NOM (XVII); **плюцо** – płuco NOM (VI); **планета** – planeta NOM (II), **планета** NL (II); **пляръ** – plaster NOM (VII); **повѣки** – powieki NOM (VI); **подагра** – podagra NOM (VII); **полковникъ** – pułkownik NOM (XXXIII; XLI); **(яблеко) помаранчы** – pomarańcza NOM (XV); **пороховница** – prochownica, beczka na proch NOM (XLI); **прачка** – praczka NOM (XXXV); **пухлина** – puchlina NOM (VII); **пушка** – puszka, działo, armata NOM (XLI); **пушкаръ** – puszkarz, kanonier NOM (XLI); **ратушъ** – ratusz NOM (XXII), **ратуша** NL (XXII); **рожа** – róża NOM (XVIII); **розмаринъ** – rozmaryn NOM (XVIII); **рокъ** – rok NOM (III); **(вино) романія** NOM (IX); **рыжъ** – ryż NOM (XVI); **рынокъ** – rynek NL (III); **салата** – sałata NOM (XVIII); **сеі́мъ** – sejm NL (XXXII); **скиба** – skiba (ziemi, chleba) NOM (XX); **скрони** – skronie NOM (VI); **сталь** – stal NL (XLIV); **стражни́ца** – strażnica NOM (V); **струсь** – struś *Struthio* NOM (XI); **толмачъ** – tłumacz NOM (XXXIII); **торба** – torba NOM (XXXIX); **турма** – więzienie NOM (XXII); **тѣплицы** – cieplice, uzdrowisko z gorącymi źródłami NOM (IV); **оухналь** – ufnał || hufnał, gwóźdź do podkowy NOM (XXVIII); **фляша** – flaszka NOM (IX); **цыбуля** – cebula NOM (XVIII); **ціркуль** – cyrkiel

NL (XXX); **(яблоко) цытрыны** – cytryna NOM (XV); **шанць** – szaniec, wał ziemny, nasyp pod okopem NOM (XLI), **шанець** NOM (XLI); **шафрань** – szafaran NOM (XIX); **швачка** – szwaczka, krawcowa NOM (XXXV); **школа** – szkoła NOM (XXX); **(мастеръ) школныи** – szkolny NOM (XXX); **шлея** – szleja, końska uprząż szorowa NOM (XXVIII); **шляхтічъ** – szlachcic NL (XXXIII); **шмарагдъ** – szmaragd (minerał, przezroczysta odmiana berylu barwy zielonej) NOM (XLIV), **смарагдъ** NL (XLIV); **шпада** – szpada NOM (XLI); **штука** – sztuka, część, kawałek NOM (VIII); **яблечникъ** – jabłecznik, napój z jabłek NOM (IX); **ярмолокъ** – jarmark NOM (III), **ярмонка** NL (III), **ярманка** NOM (XXII).

Zacznie mniejszą grupę stanowią zapożyczenia, które nie mają wcześniejszej dokumentacji w piśmiennictwie zachodnioruskim lub mają nieco późniejszą niż data powstania *Nomenklatora*. W większości doskonale zachowały się one w identycznej formie i znaczeniu we współczesnym języku białoruskim lub ukraińskim. W pewnym stopniu ich pojawienie się można tłumaczyć zależnością leksykonu Kopijewskiego od prototypu polskiego Artomiusza, o czym była mowa już wcześniej. Zaliczymy tu następujące leksemy:

(вино) алакантъ NOM (IX) – stbrus. алякантъ 1722 (Buł. 24); **волкъ** – wilk, gruzlica skóry NOM (VII) – ukr. вовчак; **глобусъ** – skiba NOM (XX) – por. łac. *globus* ‘bryła (ziemi)’; **двуколка** – dwukołka, powóz dwukołowy NOM (XXI), brus. двухколка; ukr. двоколка; **еклиптыка** – ekliptyka, płaszczyna, po której ziemia porusza się wokół słońca NOM (II), brus. екліптыка; ukr. екліптика; **селникъ** – zielnik, zielarz NOM (XVIII); **зимовые (дни)** – zimowe (dni) NOM (III), brus. зимовы; ukr. зимовий; **комедьянтъ** – komediant NOM (XXXIV) – brus. камедьянт; ukr. комедіант; **конница** – konnica, kawaleria NL (XLI) – brus. конница; **линії (на ладони)** – linie (na dłoni) NOM (VI) – ukr. лінії (на руках); **мушкетеры** – muszkietrzy NL (XLI) – brus. мушкецёр; ukr. мушкетер; **наросль** – narośl, guz NOM (VI; VII); **пароџызъмъ** – paroksyzm, atak choroby NOM (VII) – brus. параксізм; ukr. пароксизм; **подгорліе** – podgardle NOM (VI) – ukr. підгорля; **полякъ** – Polak NOM (XXIII) – brus. паляк; ukr. поляк; **помпа** – pompa: urządzenie do przetaczania płynów NOM (IV) – brus.; ukr. помпа; **(вино) ренское** (wino) reńskie NOM (IX); **рима** – ruma, katar NOM (VII); **сыропъ** – syrop NOM (VII) – brus. сіроп; ukr. сироп; **сѣдляръ** – siodlarz NOM (XXXV) – ukr. сідляр; **сѣдніе** – siedzenie, anus NOM (VI) – brus. сядженне ‘siedzenie’; ukr. сідниця, сідниці; **хирагра** – chiragra NOM (VII); **хлѣбовыи (рядъ)** – chlebowy NOM (XXII); **хлопчикъ** – chłopczyk NOM (VI) – brus. хлопчык; ukr. хлопчик; **цапокъ** – jęczuczek NOM (VI) – por. niem. das Zäplein, das Zäpfchen ‘анат. язычок’; **шаховница** – szachownica NOM (XLIII) – ukr. шахівниця; **шпарагъ** – szparag *Asparagus* NOM (XVIII) – ukr. dial. шпарага, шпараги = спаржа; **(хлѣбъ) шыперскіи** – (chleb) szyperski

NOM (VIII) – stbrus. шипръ = марак (Bułyka 371), brus. шкіпер; ukr. шкіпер, шкіперський.

Wsказana przez Kuzniecowa kwestia zależności *Nomenklatora* Kopijewskiego od Johanna Bibera, *Nomenclator selectissimas rerum appellationes tribus linguis, Latina, Germanica, Polonica explicatas indicans*, a ściślej mówiąc, części polskiej tego leksykonu autorstwa Artomiusza Krzesichleba (NA) z pewnością wymaga żmudnych i czasochłonnych badań co do jej zakresu i intensywności, na które nie ma miejsca w niniejszym szkicu. Dlatego też ograniczę się tu tylko do zasygnalizowania problemu, pokazując na wybranych przykładach, że taka zależność niewątpliwie istnieje, zaś każdorazowe rozstrzygnięcie, czy wyraz ruski jest wynikiem kalkowania lub – jak to ujmuje rosyjska badaczka – „transliterowania” polskiego pierwowzoru wymaga osobnej niezwykle uważnej i wieloaspektowej analizy historycznojęzykowej. A oto lista wybranych paraleli leksykalnych:

страшилѡ NOM (I) – straszycło NA (I); новъ (мѣсяца) NOM (II) – now NA (II); поля (мѣсяца) NOM (II) – pełnia NA (II); медвѣдокъ NOM (II) – niedźwiadek NA (II) ‘skorpion’; облачистыи NOM (II) – obłoczysty NA (II); преселеніе (дня) NOM (III) – przesilenie (dnia) NA (III); работный (день) NOM (III) – robotny (dzień) NA (III); полудне NOM (III) – południe NA (III); виръ NOM (IV) – wiry NA (IV); жеравь NL (IV) – zoraw (u studnie) NA (IV); горістыи NL (V) – gorzisty NA (V); головачь NOM (VI) – głowacz NA (VI); бѣлокъ въ оку NOM (VI) – białek w oku NA (VI); носатыи NOM (VI) – nossáty NA (VI); клы NOM (VI) – kły NA (VI); ясычекъ NOM (VI) – języczek NA (VI); кутница NOM (VI) – kątnicá NA (VI); селедена NOM (VI) – słodzoná NA (VI); линіи (на ладони) NOM (VI) – (na dłoni) linie NA (VI); чашка NOM (VI) – czaszká NA (VI) ‘rzepka’; под’колѣнокъ NOM (VI) – podkolánek NA (VI); цыцки NOM (VI) – cycki NA (VI); рамѣ NOM (VI) – ramię NA (VI); брюхъ NOM (VI) – brzuch NA (VI); рыганіе NOM (VII) – rzygánie NA (VII); зрага NOM (VII); израга NL (VII) – zgágá NA (VII); храханіе NOM (VII); хрakanіе NL (VII) – chrachánie NA (VII); жолтая немощь NOM (VII) – zolta niemoc NA (VII); свѣрбъ NOM (VII) – swierb NA (VII); (хлѣбъ) шыперскій NOM (VIII) – (chleb) szyperski NA (VIII); медовникъ NOM (VIII) – miodownik NA (VIII); (хлѣбъ) пшєнный NOM (VIII) – pszenny (chleb) NA (VIII); бобровыи строи NOM (X) – bobrowe stroje NA (X); котка NOM (X) – kotka NA (X); (свиная) щетина NOM (X) – (świnia) szczecina NA (X); дропъ NOM (XI) – drop NA (XI); косъ NOM (XI) – kos NA (XI); норекъ NOM (XI) – norek NA (XI); пугачъ NOM (XI) – puhacz NA (XI); воробель NOM (XI) – wrobl NA (XI); коники NOM (XII) – koniki NA (XII); жевъ NOM (XII); желвь (XII) – zołw NA (XII); неплодное (дерево) NOM (XIV) – niepłodne (drzewo) NA (XIV); елина NOM (XIV) – jedliná NA (XIV); брѣзыліево (дерево) NOM (XIV) – bryzeliowe (drzewo) NA (XIV); плѣвы NOM (XVII) – plewy NA (XVII); мезга NOM (XVII) – miazgá NA (XVII); розмаринъ NOM (XVIII) – rozmáryn NA (XVIII); лилія NOM (XVIII) – liliá NA (XVIII);

рѣжуха NOM (XVIII); рѣжуга NL (XVIII) – rzeżucha NA (XVIII); бабка NOM (XVIII) – babká NA (XVIII); рожа NOM (XVIII) – roža NA (XVIII); ганышть NOM (XVIII) – hánysz NA (XVIII); чемерица NOM (XVIII) – ciemierzycá NA (XVIII); ролья NOM (XX) – roła NA (XX); пастовникъ NOM (XX) – pástownik NA (XX); сѣвба NOM (XX) – siewbá NA (XX); стѣжка NOM (XX) – sciesz-ká NA (XXII); хлѣбовьи (рядъ) NOM (XXII) – chlebowe (iátki) NA (XXII); паленои (кирпичъ) NOM (XXIV) – palona (cegła) NA (XXV); рожень NOM (XXVI) – rožen NA (XXVII); свинопасъ NOM (XXXV) – swinopás NA (XXX-VI); боязливьи NL (45) – boiázliwy NA (XLIX).

Na samym końcu tej sporządzonej dość arbitralnie listy rutenizmów w *Nomenklatorze* Kopijewskiego przychodzi wreszcie kolej na najciekawszą grupę leksemów, czyli słownictwo nienaznaczone znamionami obcości, oparte na słowiańskich morfemach pierwiastkowych i utworzone w wyniku działania rodzimych mechanizmów i modeli derywacyjnych, z wykorzystaniem charakterystycznych dla języków ruskich formantów. Znakomita większość spośród nich posiada trwałe umocowanie we współczesnym białoruskim i ukraińskim systemie leksykalnym. Ze zrozumiałych powodów w grupie tej nie zostały umieszczone niemotywowane leksemy o prasłowiańskiej proweniencji nazywające podstawowe przedmioty i zjawiska typu богъ, духъ, небо, свѣтъ, солнце, день, chyba że w ich strukturze fonetycznej widnieje wyraźna cecha wskazująca na ruską przynależność, por. np. бероза, грибы, грыва, яблыка. Oto lista tych leksemów:

бабка – babka *Plantago* NOM (XVIII) – brus. dial., stbrus.; ukr. бабка; **бероза** – brzoza NOM (XIV) – brus. бяроза, stbrus. бероза; **брюхъ** – brzuch NOM (VI) – brus. dial., stbrus. брух; ukr. dial. брюх, брух; **валокъ** – kijanka, wałek NOM (XXVI) – brus.; ukr. валок; **волѣ** NOM (VII) – wole, podgardźek – brus. валлѣ, валляк, stbrus. воле; ukr. воло, dial. воле, воле; **волѣватыи** – mający wole NOM (VII) – brus. валлясты, валлѣвы, dial. валяваты, волеватый (Nosowicz 64); ukr. воластий; **воробель** – wróbel NOM (XI) – ukr. dial. ворабель; **ворожбитъ** – wróżbita NOM (XXXIV) – brus. варажбит, stbrus. ворожбитъ; ukr. ворожбит; ros. dial. (psk.) ворожбит Dahl (I, 243); **воронка** – szpunt NOM (IX) – stbrus. воронка ‘lejek’; ukr. воронка dial. ‘czop, zatyczka, otwór w beczce’; ros. воронка ‘lejek’; **вязка** (сѣна) – wiązka (siana) NOM (XVIII) – stbrus. вязка (сена), brus. вязка; ukr. в’язка; **гаданіе** – zagadka NOM (XXX) – brus. загадка, гаданне, гадаць = выказваць загадкі, stbrus. гаданье, гадание, гаданне = загадка; ukr. загадка, гадання = ворожіння; **говѣино** – zapusty NOM (III) – brus. гавенне, stbrus. говейно = пост; ukr. говіння; ros. dial. (kursk.) говейны, strus. говѣино Dahl (I, 364); **голова** – burmistrz NOM (XXXIII) – stbrus. голова = начальник, кіраўнік; stukr. голова = керівник; **голь** – gałąź NOM (XVII) – brus. галіна, stbrus. голь, голье; ukr. гілка, гілля; stukr. голь; **горовитыи** – górzysty NOM (V) – stbrus. гороватый = гарысты; ukr. горовитий = гористий; **горщекъ (мѣдяныи’)**

– **garniec** NOM (XXVI) – brus. гаршчок, stbrus. горщокъ, горщекъ, кгорцекъ; ukr. горщок, горщик; **grimить** – grzmi NOM (II) – brus. грыміць; ukr. гримить; **грыбы** – grzyby NOM (XV) – brus. грыбы; ukr. гриби; **грыва** – grzywa NOM (X) – brus. грыва; ukr. грива; **добычъ** – zdobyucz NOM (XLI) – brus. здабыча, здобыч (разм.), stbrus. добычъ, добыча; ukr. добича, добич (рідко), здобич; ros. добычъ (юж.) Dahl (I, 446); **докучлівыи** – dokuczliwy NL (XLVII) – brus. дакучлівы, дакучны, stbrus. докучливый; ukr. докучливий; ros. докучливый Dahl (I, 459); **долбня** – kula do łupania drew NOM (XXVI) – brus. доўбня, даўбня; ukr. довбня; **домокъ** – domek NOM (XXIV) – brus. дамок, домік, stbrus. домокъ; ukr. домик; stukr. домокъ; **дорожина (хлѣба)** – drożyzna (zboża) NOM (VIII) – brus. дарагоўля, stbrus. дорожина; ukr. дорожнеча, дорожня (діал.); stukr. дорожина, дорожина; **дѣвча** – dziewczę NOM (VI) – brus. дзяўчо; ukr. дівча; ros. девча Dahl (I, 508); **желть** – żółć NOM (VI) – brus. жоўць, stbrus. жолть, желть; ukr. жовч; ukr. dial. жовть; **жерело** – źródło NOM (IV) – brus. жарало ‘otwór, szyjka naczynia’, stbrus. жерело; ukr. джерело, dial. жерело; stukr. жерело; **жерна** – żarna NOM (XXII) – brus. жорны, stbrus. жерна, жорна, жорны; ukr. жорна, dial. жерно; stukr. жорна, жерна; **жнива** – żniwa NOM (XX) – brus. жніво, жніва, stbrus. жниво; ukr. жниво, жнива; **жоравей** – żuraw (ptak) NOM (XI) – brus. жораў (разм.), журавель, жураў (разм.), dial. журавей, жоравель, stbrus. жоравъ, жаравъ, жоровъ; ukr. журавель, журав (рідко); **журавей** – żuraw (przy studni) NOM (IV) – brus. журавель, жураў (разм.), stbrus. журавель; ukr. журавель; **жывица** – żywica NOM (XVII) – brus. жывица, stbrus. живица; ukr. живица; **заворотъ главы** – zawrót głowy NOM (VII) – stbrus. завротъ головы; stukr. заворотъ головы; **заговѣны** – zapusty NOM (III) – brus. загавіны (уст.), stbrus. заговены, загавены, заговини; ukr. заговини (заст.); **запуски** – zapusty NOM (III) – brus. запускі (уст.) = загавіны; ukr. dial. запуски = заговини; **заходъ** – zachód (XVI w.), wychodek NOM (XXIV) – stbrus. заходъ; ukr. dial. захід; ros. заходъ, нуждникъ, sterquilinium, latrina, cloaca (Polikarpow 256); **згага** – zgaga NOM (VII) – brus. згага; ukr. згага; ros. dial. згага; **зернѣ** – ziarno NOM (XVII) – brus. зерне; ukr. зерня; **зморщина** – zmarszczka NOM (VI) – brus. зморшчына (разм.), маршчына; ukr. зморщина (діал.); **кажанъ** – nietoperz NOM (XI) – brus. кажан; ukr. кажан; **калагуд’** – indyk NOM (XI) – por. stbrus. калакуть = індык, калакуцкий = галагуцкі (pol. *kałakucki*, niem. *Kalekut*): „куруцу калакуцкую” (Буѣйка 135), brus. галагуцкі = галандскі (пра пароду курэй) *галагуцкі певень*; **каменникъ** – murarz NOM (XXXV) – stbrus. каменникъ; ukr. каменяр (розм., рідко) = муляр; stukr. каменникъ = каменяр; **карпъ** – karp *Suiprinus carpio* NOM (XIII) – brus. карп, stbrus. карпъ; ukr. dial. карп = короп; **кобузь** – kobuz *Nisus* NOM (XI) – ukr. dial. кобуз; ros. dial. кобуз; **коваль** NOM (XXXV) – brus. каваль, stbrus. коваль, коваль; ukr. коваль; ros. коваль (юж.) Dahl (II, 128); **коломасъ** – kołomaż, smar do osi NL (XVII) – brus. каламазь; ukr. коломазь; **колтуны** – kołtuny NOM (VI) – brus. каўтун; ukr.

ковтун; ros. колтун; **коники** – koniki polne, pasikoniki NOM (XII) – brus. конік, stbrus. коникъ; ukr. dial. коник; **коноваль** – konował NOM (XXXIV) – brus. канавал, stbrus. коноваль; ukr. коновал (заст.); **копыть** – kopyto szewskie NOM (XXXV) – brus. капыл ‘kopyto szewskie’, капыт ‘kopyto’; ukr. копил ‘kopyto szewskie’, копит (діал.) = копито; **королевич** – królewicz NOM (XXXIII) – brus. каралевіч; ukr. королевич; stukr. королевичъ (1442) – SSM (I, 498); **котка** NOM (X) – brus. котка (абл.), stbrus. котка; ukr. кітка; **кошик** – koszyk NOM (XXI) – brus. кошык, stbrus. кошикъ, кошыкъ; ukr. кошик; **крыница** – źródło NOM (IV) – brus. крыница, stbrus. криница, крыница; ukr. криница = джерело (рідко); **кутки** (въ глаза(x) – kąciki (oczu) NOM (VI) – brus. куток; ukr. куток; куток ока; ros. куток *юж.* = глазной лузг Dahl (II, 227); **лаплю** – łatam NOM (XLVIII) – brus. лапіць; ros. лапить *с.м.л.* Dahl (II, 237); **лоньскій** – ubiegły NOM (III) – stbrus. лонской, лонский; ukr. dial. лінський; ros. лонской Dahl (II, 266); **луска** – łuska NOM (XIII) – brus. луска; ukr. лузга, луска; **мазница** – maźnica, naczynie na smar do osi NOM (XXI) – stbrus. мазница; ukr. мазниця; **малець** – malec NOM (VI) – brus. мальш, dial. малец (Nosowicz 278); ukr. малюк; **ма[т]ка** – matka NOM (XXXVII) – brus., stbrus. matka; ukr. matka (діал.) = мати; **медовник** – miodownik NOM (VIII) – stbrus. медовничекъ = маленькі ядовы пернік; ukr. медівник; ros. медовик, медовники Dahl (II, 313); **мозок** – mózg NOM (VI) – stbrus. мозокъ; ukr. мозок; **мочь** – mocz NOM (VI) – brus. мача, stbrus. мочь, мочь; ukr. моч, моча; **наперсток** – paparstek NOM (XXXVIII) – brus. напарстак, dial. напарсток (Nos. 313); ukr. наперсток; stukr. наперстокъ; **недуга** – choroba NOM (VII) – stbrus. недугъ; ukr. недуга, недуг (діал.); ros. недуг, недуга *пск.*; **норек** – nurek, perkoz *Podiceps* NOM (XI) – ukr. норець, dial. нор; **облистеается** – błyaska się NOM (II) – brus. бліскае, stbrus. облистати = асвятіць; stukr. обліснути; ros. облистать Dahl (II, 596); **ожик** – jeź NOM (X) – brus. вожык, stbrus. ожикъ; ukr. dial. їжик; strus. ожикъ; **оконечница** – okiennica NOM (XXIV) – brus. аканіца, stbrus. оконечница = оконница; ukr. віконниця; оконница; **о(т)чизна** – ojczyzna, ziemia ojców, ojcowizna NOM (V; XXII) – brus. айчына, stbrus. ойчизна, ойчызна; ukr. вітчизна, отчизна; **о(т)чым** – ojczym NOM (XXXVI) – brus. айчым; ukr. вітчым; **паленой (кирпичь)** – palona (cegła) NOM (XXIV) – brus. палены; ukr. палений; **пальнь** – piołun *Artemisia* NOM (XVIII) – brus. палын; ukr. полин, полинь (рідко); ros. польнь, пельнь Dahl (III, 267); **пастовник** – pastwisko NOM (XX) – ukr. dial. пастівник, пастовник; stukr. пастовникъ; **паучина** – pajęczyna NOM (XII) – brus. павуціна; ukr. dial. паучина, павучина; ros. паутина, паучина Dahl (III, 25); **перекоп** – przekop NOM (XXII) – brus. падземны ход; ukr. перекоп, dial. перекоп; stukr. перекопъ; **перепелица** – przeriórka NOM (XI) – brus. перапёлка; ukr. перепелиця, перепілка; stukr. перепелица; ros. перепел, перепелка, -ушка, -очка, -ица, -ичка Dahl (III, 73); **пивовар** – piwowar NOM (XXXV) – brus. півавар; ukr. пивовар; ros. пивовар; **пилюк** – błotniak *Circus* NOM (XI) – ukr. dial. пилюк; ros. dial.

пилюк; **плыть** – tratwa NOM (XLI) – brus. плыт; укр. пліт; **пограничніи** – pograniczny NOM (V) – brus. пагранічны; укр. пограничний; ros. пограничный; **подвязки** – podwiązki NOM (XXXIX) – brus. падвязка; укр. під'вязка; ros. подвязка; **подголовокъ** – podgłówek NOM (XXVII) – brus. падгалоўе, падгалоўнік; укр. підголів'я, підголов'я; ros. подголовок Dahl (III, 168); **подкопъ** – podkop NOM (XLI) – brus. падкоп; укр. підкоп; ros. подкоп Dahl (III, 176); **подъ бородычъ** – podbródek NOM (VI) – brus. падбародак, падбароддзе; укр. підборіддя; **полотокъ** – роґеć NOM (VIII) – brus. dial. полць, аполаць; укр. dial. полть, півть, полоток, полоть; ros. полоть, полть (Vasmer III, 316), Dahl (III, 254), полоток (тамже 255); **полудне** – południe NOM (III) – brus. паўдня, поўдзень; укр. південь, полудень; стукр. полудне; ros. полдень, полудень, полудни, полдни, польдни Dahl (III, 250); **поміють** – pomiot, kał, NOM (VI) – brus. памёт = кал; ros. помет Dahl (III, 271); **порохъ** – proch (strzelniczy) NOM (XLI) – brus. порак; укр. порох; **правдивьи** – prawdziwy NOM (XLVII) – brus. праўдзівы; укр. правдивий; стукр. правдивый; **пугачъ** – puchacz NOM (XI) – brus. пугач; укр. пугач; ros. пугач; **(хлѣбъ) пшении** – (chleb) pszenny NOM (VIII) – brus. пшэнны; укр. пшеничний; ros. пшеница (крупя); **[пѣвень] ѿ пѣвняхъ** – o kurach NOM (III) – brus. певень; укр. півень; стукр. пѣвень; **пѣхота** – piechota NOM (XLI) – brus. пяхота; укр. піхота; **равнина** – równina NOM (V) – brus. раўніна; укр. рівнина; стукр. ровнина; **рамѣ** – ramię NOM (VI) – brus. dial. раме; укр. рамено, dial. рам'я, рама; стукр. рамо, рамье; **родичи** – rodzice NOM (XXXVII) – stbrus. родиць; укр. dial. родич = батько; стукр. родичъ, родычъ; **роля** – gola NOM (XX) – brus. dial. роля; укр. рілля; стукр. роля; ros. dial. роля, роля; **руда** – krew NOM (VI) – brus. dial. руда = кроў; укр. dial. руда = кров; ros. dial. (arch.) руда = кровь Vasmer (III, 513); **рѣжуха** – rzeżucha NOM (XVIII), **рѣжуга** NL (XVIII) – укр. dial. режуха = жеруха; **сажалка** – sadzawka NOM (XIII) – brus. сажалка; укр. сажавка, сажалка; стукр. сажавка, сажовка; ros. сажалка; **(елень) самица** – samica NL (X) – brus. саміца, самка; укр. самиця, самка; стукр. самица; **сапаніе** – choroba, katar NOM (VII) – brus. сапенне; укр. сопіння; стукр. сапане; укр. сапати = дихати з сопінням, сап; **селедена (коса)** – śledziona NOM (VI) – brus. селязѣнка; укр. селезінка, dial. селедянка; **сечь** – mocz, uryna NOM (VI) – укр. сеча, сеч (діал.); стукр. сечь; **скарлупина** – skorpura, łupina NOM (XVII) – brus. шкарлупіна, шалупіна; укр. шкаралупа, шкаралупина (розм.), шкарлупа (розм.), шкарлупина (розм., рідко), dial. шкаралупа, скарупіна; **сквицы** – skronie NOM (VI) – brus. сквіца 'zuchwa; szczęka'; **скорлюща (яица)** – skorupka (jajka) NOM (VIII) – укр. шкаралупа (розм.), шкаралюща (рідше), шкаралупина (рідко), скаралупа, strus. скоролупа; **смоковица** – sikawka NOM (IV) – brus. dial.; укр. смок = насос, помпа, dial. смоковик, смокавка, смоковина; стукр. смокъ; **соленица** – solnica, solniczka NOM (XXV) – brus. сальніца, саянка; укр. солянка, dial. сілниця, сільниця; стукр. сольница; ros. солило, солонка, солоница, сольница южн.

солянка Dahl (IV, 268); **сохарь** – widły do siana NOM (XXI) – brus. сахор ‘widły do gnoju’; ukr. dial. сохар = колода з розсохою, сохур = вилка для ловли риби ESUM (V, 362); ros. dial. (psk.) сохарь = сошная лопатка Dahl (IV, 284); **соховило** – widły do siana o dwóch zębach NOM (XXI); **стринадка** – trznadel NOM (XI) – brus. dial. штэринадка; ukr. dial. стернадка, стренадка; ros. dial. стринадка *юж.* Dahl (IV, 339), por. pol. dial. *sternal, styrnadl* ESUM (V, 412); **струга** – struga, potok NOM (IV) – brus. dial. струга = затока; ukr. струга (діал.); стукр. струга; **стручя** – soczewica NOM (XVI) – brus. стручча = струкі; ukr. струччя = стручок; **ступа** – stopa NOM (VI) – brus. ступня, ступа = крок; ukr. ступа = хода, ступня; стукр. ступа = ступня; **стѣжка** – ścieżka NOM (XX) – brus. сцежка; стукр. стежка; ros. стѣжка (разг.); **стѣнь** – plaster (miodu) NOM (XII) – ukr. стільник; стукр. сотъ: плясть меду, стѣнни(к) Berynda (119); ros. стенник, стельник (ошибч.), пастенок, раз, один пласт сотов Dahl (IV, 351); **судовый (домъ)** – sądowy (dom) NOM (XXII) – brus. судовы; ukr. судовий; стукр. судовый; ros. судовой *юж. зап.* судный Dahl (IV, 355); **с’марщина** – smarki NOM (VI) – ukr. шмаркля, шмарклі, dial. смарк, смаркля, шмарки, шмарколь, шмаркота, смаркотина; **сыроватка** – serwatka NOM (VIII) – brus. сыроватка; ukr. сироватка; **сѣвба** – siew NOM (XX) – brus. сѣўба; ukr. сівба; стукр. сѣвба; **тетера** – cietrzew NOM (XI) – brus. цяцера; ukr. тетеря, dial. тетера; ros. тетерев, тетеря; **тетерукъ** – cietrzew NOM (XI) – brus. цецярук; ukr. тетерук, тетерюк; **хростокъ** – chrząstka NOM (VI) – brus. хросток; **яблыка** – jabłka NOM (XV) – brus. яблыкі; ukr. яблука.

Nomenklator Kopijewskiego uważany był do tej pory wyłącznie za zabytek języka rosyjskiego. I słusznie, bowiem leksyka rosyjska ilościowo zdecydowanie przewyższa w nim i to kilkakrotnie leksykę nierosyjską. Wydaje się wszakże, że może on być także traktowany jako ważne źródło słownictwa białoruskiego i ukraińskiego, z czego jak dotąd nie zdawano sobie sprawy w stopniu wystarczającym. Warto, by historycy obu tych języków zmienili swoje stanowisko.

Skróty źródłowe

- Berynda** – *Лексикон словенороський Памви Беринди*, підготовка тексту і вступна стаття В.В. Німчука, Київ 1961.
- Буўка** – Буўка А.М., *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск 1972.
- HSBM** – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып. 1, Мінск 1982 -.
- Dahl** – Даль В., *Толковный словарь живого великорусского языка*, изд. 2, т. I-IV, СПб. – Москва 1881-1882.
- ESBM** – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. I, Мінск 1978 -.
- ESUM** – *Етимологічний словник української мови*, т. I – VI, Київ 1982-2012.
- NA** – Biber Johann, *Nomenclator selectissimas rerum appellationes rerum tribus linguis, Latina, Germanica, Polonica explicatus indicans*, Toruń 1591.

- NL** – *Вокабулы, или речи на славенском, немецком и латинском языках*, СПб. 1718; СПб. 1720 oraz *Латино-российская и немецкая словесная книга*, СПб. 1732.
- NOM** – *Номенклатор на русском, латинском и голландском языках*, Амстердам 1700 oraz *Номенклатор на русском, латинском и немецком языках*, Амстердам 1700.
- Nosowicz** – Носович И.И., *Словарь белорусского наречия*, СПб. 1870.
- Polikarpow** – F. Polikarpow, *Leksykon trejazyčnyj. Dictionarium trilingue Moskva 1704*, Nachdruck und Einleitung von H. Keipert, München 1988.
- SSM** – *Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.*, т. I-II, Київ 1977-1978.
- SUM** – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, вип. I, Львів 1994 -.
- Tymczenko** – Тимченко Є., *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст.*, підготували до видання В.В. Німчук та Г.І. Лиса, Київ-Нью-Йорк 2002-2003.
- Vasmer** – Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, т. I-IV, Москва 1986-1987.

Literatura

- Березина О.Е., *Два тематических лексикона начала XVIII в. (сравнительная характеристика)*, [в:] *Словари и словарное дело в России XVIII в.*, Ленинград 1980, с. 6-22.
- Булахов М.Г., *Восточнославянские языковеды. Библиографический словарь*, т. I, Минск 1976.
- Fałowski A., *Polonizmy w Nomenklatorze E. Kopijewskiego z 1700 roku* (w druku).
- Кузнецова И.Е., *Об источнике „Номенклатора на русском, латинском и немецком языке” Ильи Копиевского*, [в:] *Индоевропейское языкознание и классическая филология*, XIII. *Материалы чтений, посвященных памяти профессора Иосифа Моисеевича Тронского 22-24 июня 2009 г.*, отв. редакторы Н.А. Бондарко, Н.Н. Казанский, Санкт-Петербург 2009, с. 319-325.
- Марков В.М., Еселевич И.Э., *Замечания о двух разноязычных лексиконах первых лет XVIII века*, [в:] *„Ученые записки Казанского государственного университета”* 1957, т. 117, кн. 9, с. 136-140.

SUMMARY

**Belorussian and Ukrainian borrowings in Elias Kopijevski's
Nomenclator of 1700**

The Latin-Russian-(Dutch)German lexicon called *Nomenclator*, published by Elias Kopijevski in Amsterdam in 1700, has a well-established position in the research on Russian lexicography. However, few scholars studying the history of the Russian language are aware of the existence and depository of two later substantially revised and extended versions of *Nomenclator*, published in St Petersburg in 1718 (1720) and 1732.

The fact that the Amsterdamian *Nomenclator* contains besides numerous Polish loans also borrowings from Belorussian and Ukrainian has frequently been commented on, mostly in connection with the attempts to determine the nationality of Kopijevski (Илья Копиевский), who was considered to be Polish by some researchers and Belorussian by others. Nevertheless, these endeavours were usually confined to listing several (or, at best a dozen or so) lexemes of non-Russian (i.e. either Belorussian or Ukrainian) origin.

Belorussian and Ukrainian borrowings are a central issue in the present article, which attempts to identify and systematize the entire West Ruthenian (i.e. Belorussian and Ukrainian) vocabulary of *Nomenclator*, dividing it into two major sets: (a) non-native and (b) native.

The author also addresses the question of how much Kopijevski's *Nomenclator* owes to Johann Biber's *Nomenclator selectissimas rerum appellationes tribus linguis, Latina, Germanica, Polonica explicatas indicans*, and more precisely to its Polish part, written by Petrus Artomius Krzesichleb.